

HISTÒRIA TERMAL DE CALDES DE MONTBUI

Jerónimo Bouza Vila
Lluís Cifuentes i Comamala
Isabel Lobo i Satué
Anna Monleón i Esterli
Jordi Sánchez i Puigdomènech
M^a. del Mar Serrano Segura
Mercè Tatjer i Mir

amb la col·laboració de
Fernando Pedrazuela González

Pròleg, d'Horacio Capel

Ajuntament de Caldes de Montbui

Pròleg

per Horacio Capel

És el passat, realment, un país estrany?. Aquesta pregunta, d'aparença sorprenent, té molt a veure amb el títol d'un llibre ben suggestiu de David Lowenthal, que ha estat traduït recentment al castellà: *El pasado es un extraño país*. L'autor hi defensa, amb gran erudició i finesa intel·lectual que, malgrat que la major part de les restes particulars del passat acaben desapareixent, el passat és a tot arreu i les seves petges són immortals; però, a la vegada, aquest passat és en bona part una construcció i un objecte del present. El títol d'aquesta obra s'ha manllevat d'una frase molt coneguda al món anglosaxó que fou utilitzada en un llibre de L. P. Hartley, "El passat és un estrany país, allà fan les coses d'una altra manera".

És ben cert que en el passat les coses es feien d'una altra manera, i que l'adquisició d'aquesta perspectiva és un fet recent ja que, fins al segle XIX, la major part de la gent –tots, excepte els pocs que reflexionaven sobre la història – s'imaginaven que el passat era similar al present. El llibre que el lector té a les mans ens permet també de qüestionar-nos, encara que sigui teòricament, la pertinència d'aquesta idea, i reflexionar fins a quin punt el passat, en un lloc com Caldes, és un país estrany.

Perquè, el primer que sorprèn, en llegir aquest llibre, és la presència del gruix històric en la vila de Caldes, en l'ús de les seves aigües, en les seves estructures urbanes, en els seus conflictes, en la seva vida social.

Que hi hagi hagut un ús social de les aigües termals, amb continuïtat i sense ruptures, probablement des de l'època ibèrica, i amb tota seguretat, amb restes ben reconegudes, des de l'època romana, és sense cap dubte quelcom extraordinari. Desaparegué la cultura romana i, malgrat tot, l'ús de l'aigua va continuar amb ritmes, pràctiques i usos socials semblants.

Semblants, sobretot, pel que fa als beneficis preventius o terapèutics de les aigües. La creença en aquestes virtuts es fonamentava en la medicina hipocràtica i galènica, i es mantingué per tradició oral, fins i tot en els períodes de decadència científica, com fou l'alta edat mitjana.

Les regles per una vida sana inclouen, des de fa molt de temps, el bany, l'oci i

la relació social. Aquest llibre ens ho recorda i ens mostra la forma com el bany es feia servir a Caldes i la continuïtat del seu ús.

Els avantatges del bany, i més del bany amb aigua calenta, han estat sempre molt ponderats pels mergets i experimentats, en totes les èpoques, per aquells que el practiquen. Des de fa molt poc, menys de cinquanta anys per la majoria de la població dels països desenvolupats com Espanya, podem gaudir del bany a casa, però, durant molt de temps, el bany calent era minoritari i excepcional. És clar que una bona part de la població no es banyava mai, i els privilegiats ho feien de forma esporàdica. En aquest llibre es narra que al segle XV, la reina Maria, esposa del culte monarca Alfons el Maganànim, va prendre només deu banys en setze mesos. Les coses no havien canviat gaire un segle més tard: al museu dels Potteries, a Staffordshire, dedicat a la història de la higiene i el sanejament, s'explica que al segle XVI, la reina Isabel I d'Anglaterra va fer sensació a la cort per la seva acurada neteja: es banyava un cop al mes encara que no en tingués necessitat.

A més de les funcions higièniques, el bany tenia també altres usos medicinals, preventius i terapèutics. Per això hi anaven, sobretot els que visitaven Caldes. I a aquestes virtuts medicinals es varen dedicar els nombrosos llibres *de balneis* que es varen publicar a tot Europa.

Els mergets varen prestar sempre una gran atenció a les propietats curatives de l'aigua, i recomanaren la hidroteràpia per a gran nombre de malalties, encara que la desaconsellassin per a d'altres. Es dedicaren grans esforços a examinar les aigües termals, en vista als seus usos, i s'embrancharen en grans debats sobre la conveniència i sobre la forma de practicar la balneoteràpia.

Els debats eren molt vius, i podien fer-se, encara a principi del segle XVIII, en un llenguatge molt barroca, tal com queda reflectit en un dels primers llibres que fou publicat a Espanya, en 1719; el del catedràtic de la Facultat de Medicina de la Universidad de Sevilla i més tard Protomédico real Francisco Fernandez de Navarrete, el títol del qual, en l'edició feta a Granada aquell mateix any, diu així:

El Nereo Director y Juez Medicinal, entre las verdaderas y supuestas virtudes y uso legitimo del Agua pura, Elemental, natural, en sanos y enfermos, como bebida y como

Medicina. Con cuyos claros e importantes avisos (como allí el diligente Alcides, solicitó de las tres doradas Pomas de las Hespérides) en sus Archivos diáfanos, encontre el prudente Médico, en las admirables virtudes de el Agua, los tres Aureos Medicinales frutos, de saberlas usar de suerte que las produzca, segura, breve gustosamente. Condena una perniciosa práctica, de curar con el Agua natural, contra las Reglas y Preceptos de la Medicina: antes en un Papelete Anónimo, con irrisión despreciada y oy por la aprobación de algún Profesor de la Facultad, con sentimiento de ella introducida y vista practicar.

És clar que aquesta obra no era la primera dedicada al tema: la *Bibliografía hidrologico-médica española* (1892-97) de L. Martínez Reguera (1892) recull 216 obres anteriors al 1700, si bé és veritat que moltes d'aquestes eren de caràcter general. Força dècades després el panorama s'havia enriquit considerablement. *La Historia Universal de las Fuentes Minerales de España*, realitzada per Pedro Gómez Bedoya a partir d'un llarg interrogatori i publicada en 1764-65, ens mostra ja una àmplia difusió del seu ús, en un moment en què s'havia produït un renaixement de la balneoteràpia. Per al conjunt del segle XVIII el mateix repertori de Martínez Reguera, que ja hem citat, assenyala un total de 279 obres dedicades a la hidroteràpia, la qualitat de les aigües, les dissertacions historico-físiques i fisicomèdiques, els tractats de fonts i deus d'aigua, la fluència de les aigües i altres temes hidrològics.

Les termes de Caldes varen tenir sempre un ús medicinal, preventiu o terapèutic sense perdre mai el seu vessant social. Servien per a curar el cos i l'esperit, i s'aprofitaven per buscar relacions i influències. En aquest sentit es mostra com en l'època medieval, i sense dubte també en la romana, els visitants importants que acudien a la localitat eren freqüentats per les elits locals i per altres persones, cosa que indica el paper polític que podien tenir els banys.

Ben aviat també es va desenvolupar una preocupació pel temps d'oci dels banyistes i el dels seus acompanyants, que queda palesa en l'organització d'excursions, de balls i d'altres activitats. Es tracta d'un fet molt antic però al segle XIX, amb l'augment de banyistes s'incrementa també l'oci associat al balneari, com a com-

plement de la terapèutica hidrotermal o hídrica en general. En aquest segle es produeixen canvis importants. Canvis socials de mentalitat, un fort desenvolupament de la higiene, la difusió dels viatges, l'arrencada de l'estiuatge. Els balnearis podien servir per a combatre la fatiga anímica produïda per l'agitació de les ciutats, fet que feia necessària l'existència de distraccions, quelcom ben habitual en les millors ciutats balnearies, però no massa desenvolupat en la petita vila de Caldes que, al segle XIX, tot just va sobrepassar els 3000 habitants.

Aquestes distraccions van augmentar durant el segle XX, quan els balnearis amplien les seves instal·lacions i s'estenen sobre les cases veïnes, ofereixen nous serveis com menjar i allotjament, menjadors, sales de reunions, jardins o fins i tot gimnasos (en la dècada de 1860). Això ha continuat fins avui, amb períodes de major o menor esplendor, que han variat solament en funció del més bon prestigi d'altres viles balnearies, més ben comunicades o amb millors equipaments.

Des de finals del segle XIX, l'espectacular desenvolupament de la medicina científica, l'avenç de la bacteriologia, de la farmacologia, i la medicina hospitalària varen fer perdre prestigi a la terapèutica balnearia. Es va passar, llavors, a valorar de manera creixent els aspectes lúdics, que eren reclamats per un públic cada cop més ampli.

Des de l'edat mitjana s'ha assistit a un procés de democratització del bany, de difusió a àmplies capes socials, primer a la burgesia i després als grups populars. A Caldes, les termes romanes es vaten usar com a banys públics, o banys comuns, durant l'edat mitjana. Ben segur que el rigor religiós i la temor al contagi d'epidèmies en va fer disminuir l'ús i la popularitat, fins i tot, en alguns casos, en provocaren la desaparició, però no fou així amb els privats que es practicaren sempre.

A la fi del segle XVI decaigué el bany higiènic o preventiu però es mantingué el terapèutic. L'augment de les malalties infeccioses, el creixement del pudor, la regressió de la higiene corporal, les idees mèdiques sobre la contraindicació dels banys per nombroses malalties i el rigor eclesiàstic varen afectar, sobre tot, els banys comuns. Però l'ús dels banys termals, especialment els que es prenen en llocs reservats, com els balnearis privats, es va mantenir per raons mèdiques. Els

banys comuns de Caldes es varen tancar cap al 1650, però no els de l'hospital —situats com els anteriors a les antigues termes— ni tampoc els privats. Podem veure, així, la influència de les idees sobre les pràctiques socials, tal com passa avui.

Amb freqüència els banys han tingut fama de llocs llicenciosos, és a dir, amb llibertat, atreviment i plaer. Els relats ens donen imatges de promiscuïtat i relaxament en el bany, amb balls, jocs i àpats; fet que ens mostra una societat més lliure del que a vegades ens imaginem. Al llibre es recullen testimonis que mostren els perills del bany per a la castedat i la seva vinculació a la vida lasciva i dissoluta, segurament més del que succeïa a la realitat, però que ens donen una viva imatge de la vida social del passat.

Sota la plàcida vida del balneari, amb la rutina de banys i festes, també es varen produir forts conflictes, que es presenten de manera expressiva en aquest llibre. Conflictes entre l'Estat i el municipi, entre municipi i propietaris, entre aquests darrers, entre propietaris i metges directores, entre els banyistes i els metges, entre els mateixos metges. Conflictes que són un reflex dels interessos confrontats, expressats de forma violenta, fins i tot amb amenaces de mort. A tot plegat cal afegir-hi els conflictes polítics, en cas de guerres, que en dificultaven la freqüentació i els problemes del transport, que solament es resolgueren amb l'arribada del ferrocarril en 1880 i amb la generalització de l'automòbil.

Els conflictes entre l'Estat i el municipi tenien a veure amb la possessió i el control de l'aigua, que la Corona, i més tard l'Estat, consideraven una regalia. Fonamentant-se en el dret romà, els reis afirmaren llur propietat sobre l'aigua i en concediren l'ús a cens. El conflicte es va plantejar i es va anar resolent a la baixa edat mitjana, i en el segle XVI ja estava clar que la concessió de les aigües per a l'ús per part de particulars era competència de la Batllia General, en representació del rei. Però al segle XIX la implantació de l'Estat liberal plantejarà el problema de la despatrimonització de l'aigua, que provocarà nous conflictes.

En 1816 la creació del Cuerpo de Médicos de Baños y Aguas Medicinales per vigilar i dirigir la pràctica del bany, demostra, altre cop, l'afany intervencionista de l'Estat i genera altres conflictes. La mentalitat ordenancista de l'Estat liberal gene-

ra, en efecte, problemes amb el medi local, amb els poders locals i, en el cas de Caldes, amb els propietaris dels balnearis.

Aquest és, però, un procés complex ja que no hi ha només un desig de control sinó que també hi ha una voluntat de millora de la pràctica de la hidroteràpia i l'interès per introduir millores progressives en la higiene pública i en el seu control. Aquesta voluntat es percep clarament en les memòries dels metges directores que s'usen documentalment per primer cop de manera sistemàtica en un llibre com aquest.

També es plantejaren conflictes entre el municipi i els interessos privats, ja que el Consell municipal gestionava els banys públics i vetllava els de l'hospital cosa que el duia a enfrontaments amb els amos o els gestors de balnearis privats.

Conflictes, així mateix, entre l'activitat balneària i les activitats agrícoles i industrials que es desenvolupaven a la vila, per exemple, les males olors d'algunes activitats que es realitzaven al centre del poble o al costat dels balnearis.

Plets també, entre els mateixos propietaris, per l'aigua i per la propietat, per les reformes que podien afectar les dotacions d'aigua i disputes per atraure clients.

Impressionen en aquest sentit les permanents pràctiques de competència entre els balnearis; les estratègies desplegades per a la caça i captura de clients durant el trajecte o a l'arribada a Caldes. Segurament tenien una visió limitada del negoci, que era de tipus familiar, i mostraren un menor dinamisme que altres balnearis espanyols. Una competència ferotge, que deixava a banda el que era generalment més necessari, és a dir, la solidaritat i la col·laboració. Probablement, en aquest sentit, el llibre serà útil als propietaris actuals dels balnearis per reflexionar sobre allò que no han de fer i per estimular mesures de col·laboració que facin de Caldes una vila balneària exemplar.

Un aspecte important d'aquest llibre és el seu caràcter interdisciplinari, que ha estat també posat de manifest en la introducció que ha escrit la seva coordinadora. Hi participen arqueòlegs, historiadors socials, historiadors de la ciència, antropòlegs, metges, geògrafs i geòlegs en una col·laboració que enriqueix l'estudi.

L'àmplia i recent bibliografia sobre viles balneàries i la pràctica dels banys –

molt ben sintetitzada en la introducció – s'enriqueixen ara amb aquest llibre, que és sens dubte una de les més completes monografies sobre una vila termal. Serà des d'ara una referència obligada i un model per a altres treballs. No és una simple obra d'història local, ja que els autors s'han esforçat sempre a relacionar la història de Caldes amb processos més generals.

Crec que cal valorar també l'estímul de l'Ajuntament que ha finançat la investigació i el patrocini d'aquesta publicació. Podem preguntar-nos per a què serveixen aquestes inversions municipals que donen suport a la realització d'obres d'història de les seves ciutats. La resposta és que per al mateix que han servit sempre: per a construir el futur. Quan al segle XVI els Consells municipals començaren a donar suport per a la realització d'històries de ciutats, no solament estaven presentant la seva pròpia història, sinó que, amb ella, mostraven alhora llur idea de com creien que era i havia de ser la seva ciutat; mostraven alternatives de futur. Sense cap mena de dubte per això serveix també aquesta obra en un moment en què Caldes cerca noves vies per potenciar la seva principal riquesa natural i obrir camins cap al futur.

Podem acabar aquest pròleg amb la mateixa pregunta amb què l'hem iniciat: és el passat, realment, un país estrany? La resposta és que segurament sí, que moltes coses eren diferents, però d'altres han tingut continuïtat durant més de dos mil anys. Viles com Caldes constitueixen una bona porta per entrar en aquest passat, ja que en ella romanen, no solament les restes físiques sinó també les pràctiques i les memòries d'aquest passat. Aquest llibre, segurament, ens ajudarà a obrir aquesta porta. Espero que els lectors gaudeixin llegint-lo, tant com jo he pogut gaudir en fer-ho per redactar aquest pròleg.

Horacio Capel Saez

*Catedràtic de Geografia Humana
de la Universitat de Barcelona*